International Journal of Education and Language Studies
ISSN: 2791-9323

Research Article | June 2023 | Volume: 4 | Issue: 2

RELIGIOUS EDUCATION IN THE DIVAN OF IBRAHIM HAKKI ERZURUMI

Ziyad Tarik ABDUL JABBAR [1]

Istanbul / Türkiye
p. 209-219

Received: 01/05/2023
Accepted: 14/05/2023
Published: 01/06/2023

This article has been scanned by **iThenticat** No **plagiarism** detected

Abstract:

Ibrahim Hakkı Erzurumi is an important historical personality in Turkish literature and Sufi's History. The Sufi writer was born in Erzurum in 1703 in the beginning of the 18th century. He died in Siirt in 1780 about 80 years old. He was buried in Tillo that belongs to Siirt town in Turkey. Although his writings in poetry and prose around 15, he was often known by his writings entitled the Divan and Marifetname (Book of Gnosis). Because he was a Sufi, he grew up with a Sufi upbringing and wrote most of his works in this context. A great part of his poems were considered an important source to be sung in the religious and Sufi festivals.

The Divan is a work of poems written by İbrahim Hakkı Erzurumi in 1755. Then, he continued writing about 366 poems with a religious and Sufi content. This volume has the title "Ilahi Nameh" Then, there are poems have the titles like vocabulary, Quatrains, Wasil Nameh, Band Nameh and Shukur Nameh. His poems that included in the Divan about 500 poems. The Divan, which dealt with several Sufi and religious instruction, focused on the form of religious education.

Religious Education is transforming the religious subjects into the followers of that religion specially children. This can be applied also on adults. This method of teaching which can be made among teachers and students, teaches the basic principles of the religion which include worshipping, obedience, morality, and rituals. Every teacher and school have their own techniques and special concentration. The Islamic Sufi Shaykhs (Old men or Imams) in the first position among people who study the Sufi Interpretation to religion. İbrahim Hakkı Erzurumi depended on a religious Sufi teaching method in his poetic work entitled The Divan.

This research paper starts with this detailed abstract. It is followed by a brief summary about the life of the great Turkish poet İbrahim Hakkı Erzurumi and his literary carrier alongside with the religious and Sufi aspect. There will be a detailed explanation for his work entitled The Divan. Then, there will be a

http://dx.doi.org/10.47832/2791-9323.2-4.15

[1] Assistant Prof, University of Baghdad, Iraq drziyad@colang.uobaghdad.edu.iq

study for the form of religious education in details. Finally, this research paper will be concluded with a study of the concept of religious Education in The Divan of İbrahim Hakkı Erzurumi.

Key Words: Ibrahim Hakkı Erzurumi, Divan, Religious Education, Religion, Education, Religious Upbringing, Taswwuf, Education, Literature of Takaya, Poem, Praise, Poetry, Poet, Meter, Divinity Divan, Sufi, Morality, Lesson, Religious Literature.

GİRİŞ:

Erzurumlu Ibrahim Hakkı, hayatı, dinî ve tasavvufi yönü, eserleri:

Erzurumlu İbrahim Hakkı, hem Türk Edebiyatı ve hem de Tasavvuf Tarihi açısından oldukça önemli bir tarihi şahsiyettir. 18. yüzyılın başlarında, 1703 tarihinde Erzurum ilinin Hasankale ilçesinde dünyaya gelmiştir. Hicri takvime göre ise bu tarih, 2 Muharrem 1115'e tekabül eder. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın babası, Derviş Osman Efendi adında bir zattır. Annesi ise yine Hasankale'den Şerîfe Hanımdır. Şerîfe Hanımın babası yani Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın dedesi ise, Dede Mahmud adında, zahid bir zattır. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın babası Derviş Osman Efendi, ruhsal problemlerin ardından Siirt ilinin Tillo ilçesine yerleşmiş ve burada manen aradığı huzura kavuşmuştur. Daha sonra Tillo, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın hayatı için önemli bir yer olacaktır.

Babası Derviş Osman, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın eğitimi konusunda oldukça titiz davranmış ve o henüz 9 yaşında iken Ali ismindeki amcasıyla beraber Tillo' ya gitmiştir. Babasının şeyhi olan İsmail Fakirullah hazretleri, Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya da oldukça büyük tesirleri olmuştur. İsmail Fakirullah, zamanında Derviş Osman Efendi için ayırdığı hücreyi, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın odası olarak kullandırmış ve tıpkı babasını eğittiği gibi, oğlunu da eğitmiştir. *(İBRAHİMHAKKIOĞLU: 1973: 42)* Dolayısıyla Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretlerinin eğitimi, henüz küçük yaşta babası tarafından verilmiş ve henüz küçük yaşta babasının şeyhi tarafından tasavvuf adabı öğretilmiştir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretleri, genç bir delikanlı iken 17 yaşında, babası vefat etmiştir. Erzurumlu İbrahim Hakkı, bu durum üzerine Tillo'dan memleketi Erzurum'a dönmüş ve muhterem amcası Molla Muhammed'in yanında eğitimine devam etmiştir. 1720 yılından itibaren başlayan amcasıyla eğitimi oldukça verimli geçmiştir. Bu yıllarda amcası Molla Muhammed ve Erzurum Müftüsü Hazık Mehmed tarafından çeşitli dersler almıştır. Arapça ve Farsça bilgisini oldukça iyi seviyeye taşımıştır. Marifetname isimli en meşhur eserinin bir bölümünde, buradaki eğitiminin sekiz yıl sürdüğünü ifade etmiştir. *(ÖZYILMAZ, 1984: 14)*

Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretleri, büyük amcası Molla Muhammed'in yanında eğitimini tamamladıktan sonra, 1729 yılında babasının da şeyhi olan İsmail Fakîrullah'ın yanına, yani Tillo'ya geri dönmüştür. Vaktiyle babası Derviş Osman Efendi'nin de hücresi olan odaya yerleşmiş ve burada kendisini tamamen tasavvuf yoluna adamıştır. Kendisinin de şeyhi olan İsmail Fakîrullah'a hizmet etmiştir. Yaklaşık 8 yıl sonra, 1734 yılında şeyhi İsmail Fakîrullah vefat etmiştir. Bunun üzerine Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretleri, memleketi Erzurum'a tekrar dönmüştür. Erzurum'daki Habib Efendi Camii'nde imamet vazifesinde bulunmuştur. Nitekim burada daha önce babası imamlık yapmış idi. Erzurum'a döndüğü bu sırada bir evlilik yapmış ve 1738 yılında hacca gitmek nasip olmuştur. Hacdan döndüğünde ilk telif eseri olan Lübbü'l-kütüb adlı eseri yayınlamıştır. Eser, toplama bir şiir antolojisidir. Ömer Hayyâm, Ferîdüddin Attâr, Sa'dî-yi Şîrâzî, Nizâmî-yi Arûzî gibi şairlerin şiirlerini toplamış ve ortaya bu geniş hacimli eser çıkmıştır.

1747 yılında, dönemin Osmanlı Devletinin başkenti olan İstanbul'a gitmiştir. Şeyhi İsmâil Fakîrullah, padişah 1. Mahmud'a oldukça yakın idi. Dolayısıyla biricik öğrencisi olan Erzurumlu İbrahim Hakkı, padişah nezdinde oldukça saygın bir konuma gelmiştir. İmparator 1. Mahmud, Erzurumlu İbrahim Hakkı'yı çok sevmiş ve saray kütüphanesinde çalışmalarını yapması için ona izin vermiştir. En önemli eseri olan Mârifetnâme, gökbilimi için oldukça önemli bir kaynak niteliğindedir. İşte bu eserin içeriğinin çoğu, saray kütüphanesinde edindiği bilgilerle doludur. Padişah, onun azim ve gayreti üzerine, kendisine müderrislik vasfı vermiş ve memleketi Erzurum'a göndermiştir. Erzurum'da bulunan Abdurrahman Gazi Tekkesi'nde resmi olarak eğitim vermeye başlamıştır. Aynı zamanda Habib Efendi Camii'ndeki imamet vazifesini sürdürmüştür. Bir müddet sonra oğlu

İsmail Fehim büyümüş ve çok kıymetli bir musiki üstadı olmuştur. Camii görevini, oğlu İsmail Fehim'e bırakmış ve kendisi, tamamen ilmi çalışmalarla meşgul olmuştur.

1755 yılında tekrar İstanbul'a gitmiştir. Aynı şekilde saray kütüphanesinde çalışmalarına devam etmiştir. Bu ziyaretin ardından tekrar Erzurum'a dönmüştür. En önemli eseri olan Mârifetnâme'nin basım işleriyle uğraşmış ve aynı zamanda öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir. Bu süre zarfında, merhum şeyhi İsmâil Fakîrullah'ın evladı olan Hamza Ganiyyullah ve onun biraderi Mustafa Fani efendiler tarafından saygı ve hürmet görmüştür.

Bu saygının neticesi olarak, Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretlerini, kız kardeşiyle evlendirmişlerdir. Dolayısıyla Erzurumlu İbrahim Hakkı, şeyhi İsmâil Fakîrullah'ın damadı olmuştur. Ardından ikinci defa hacca gitmiştir. 1764 tarihinde gerçekleştirilen bu hac ziyaretini, Mustafa Fânî ile yapmıştır. İkinci hac yolculuğundan dönüşünde, Tillo'da ikamet etmeye, ilmi faaliyetlerini sürdürmeye ve öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir.

1768 tarihinde, henüz iki, yıl sonra, üçüncü hac yolculuğuna çıktı. Yanında Erzurum Müftülüğü görevini yapan Şeyh Mustafa isimli bir zat vardı. Bu yolculuğun ardından tekrar Erzurum'a dönmüştür. Aradan üç yıl geçtikten sonra, oğlu İsmail Fehim Efendi ile beraber, Tasavvuf terbiyesini aldığı Tillo'ya gitti ve artık burada yaşamaya başladılar. *İBRAHİMHAKKIOĞLU, 1973: 125)*

Sene 1775'te, Tillo'ya taşınmasından henüz 6 ay sonra, elim bir hastalığa yakalanmıştır. Memleketi Erzurum'un Hasankale ilçesinde yetiştirmiş olduğu öğrencilerinden biri olan ve ilerde kendisine çok problem çıkaracak olan Derviş Halil, hasta ziyareti için hocası İbrahim Hakkı'nın yanına gelmiştir. Henüz geldiği andan itibaren, Erzurumlu İbrahim Hakkı'yı, yersiz ve gereksiz davranışlarıyla rahatsız etmiştir. Oradan ayrıldıktan sonra, hocası Erzurumlu İbrahim Hakkı'yı yüceltmek için, hakkında yalan yanlış haberler uydurmuştur. Bunun üzerine İbrahim Hakkı hazretleri, metafizik birtakım ilimlerle uğraştığı ve şeriatten uzaklaştığı haberleri yayılmıştır. Bunun üzerine Erzurumlu İbrahim Hakkı, batıni olmadığını, mistik düşüncelerinin olmadığını ve sünni akaide bağlı olduğunu ispat gayesiyle Urvetü'l-İslâm ve Hey'etü'l-İslâm isimli iki adet akâid kitabı yayınlamıştır. Daha sonra kendisine *Yalancı Halil* ismini veren Erzurumlu İbrahim Hakkı, kötü niyetli öğrencisi olan Derviş Halil'in zulmünden bu, sayede kurtulmuştur. Bu durum, kendisinde derin tesirler bırakmış ve bu vesileyle itibarı nispeten zedelenmiştir. *(GÖLPINARLI, 1986: 508)*

Tüm bu dertlerin ardından, bir de karısı vefat etmiştir. Şeyhinin kızıyla evlenen Erzurumlu İbrahim Hakkı, karısının genç denilecek bir yaşta ölmesi üzerine oldukça üzülmüş ve yorulmuştur. Aradan çok geçmeden, şeyhinin oğlu, yani ölen karısının erkek kardeşi olan Hamza Ganiyyullah vefat etmiştir. Çok sevdiği arkadaşı Hamza Ganiyyullah da vefat edince, iyice yalnız kalmış ve tüm bu dertlere dayanamayıp 22 Haziran 1780 tarihinde, 80'li yaşlarında, Siirt'in Tillo ilçesinde vefat etmiştir. Mezarı, Türkiye'nin Siirt İlinin Tillo ilçesinde medfundur. Manzum ve nesir olarak kaleme aldığı eserlerin sayısı 15'i bulsa da, daha çok Marifetname ve Divan isimli eserleriyle tanınmıştır.

Eserleri: *(TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, 2000: 311)*

Divan-ı İlâhiyyat, Mârifetnâme, Mecmûatü'l-vahdâniyye fî ma'rifeti'n-nefsi'r-rabbâniyye, Mecmûatü'l-insâniyye fî ma'rifeti'l-vahdâniyye, Mecmûatü'l-meânî (Mecmûatü'l-Hakkī), Meşâriku'l-yûh, Sefînetü'r-rûh min vâridâti'l-fütûh, Kenzü'l-fütûh, Definetü'r-rûh, Rûhu'ş-şürûh, Urvetü'l-İslâm, Hey'etü'l-İslâm, Tuhfetü'l-kirâm, Nuhbetü'l-kelâm, Ülfetü'l-enâm, Lübbü'l-kütüb, Tertîbü'l-ulûm.

Din Öğretisi Hakkında:

Öğretiler, eğitimle mümkündür. Eğitim ise, insanın istenilen ölçüde kasıtlı olarak yetiştirilme sürecidir. Nitekim insan eğitilebilir bir canlıdır. *(OĞUZKAN, 1981: 57)* Din öğretisi terkibinin izahı ise, din kavramının izahı ile daha mümkün olacaktır.

Din, esasında Arapça kökenli bir kelime olmakla birlikte pek çok anlamda kullanılmaktadır. En geniş Türkçe tercümesi, *yol*dur. Gidilen yol, seçilmiş menzil gibi temel mana ile birlikte, ceza, mükafat, takva ve ihsan gibi manalarıyla bilinir. Genel olarak ise, İlahi yani tanrısal bir nizamdır. Tanrıya ulaştıran yolların genel ismidir. *(DİNİ KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ, 2009: 108-109)* Bu bağlamda din, teolojik bir kavramdır ve teolojinin en geniş sahasını ihtiva eder.

Temel anlamda öğreti/öğrenim/eğitim ve din kavramlarını kısaca izah ettiğimize göre, din öğretisi terkibini açıklayabiliriz. Din öğretisi, potansiyel olarak öğrenme becerisi ve yetisine sahip olan insanın, dinî manâda eğitilmesi ve bağlamda yetiştirilmesidir. Tarih içerisinde, pek çok kurum ve kuruluş, dini insanlara öğretmek adına pek çok metod geliştirmiştir. Çoğu zaman istismara açık olan bu kutsal eğitim metodları, bazen kötü kalpli sözde din adamlarının elinde yanlış bir şekilde anlaşılmıştır. Fakat genel anlamda, ahlaki bir nizamın tesisi için çalışan din kurumu özellikle bu kötü kalpli insanların inhisarından arındırıldığında, insanın dünya ve ahiret saadeti için oldukça mühimdir.

Her ilim, öğretmen ve öğrenci odaklı öğretilir. İlmi vaktiyle elde etmiş ve alim olan insanlar, öğretmen vasfıyla, öğrencilerine bu bilgiyi aktarırlar. Örneğin kimya ilmi, bir kimya alimi tarafından öğretilir. Metodları, onun öğretisine göre şekillenir. Tıpkı bu örnekte olduğu gibi, din öğretimini de, din alimleri yapar. Dolayısıyla din öğretisi söz konusu olduğunda, dinî önder ve alimlerin merkezinde metodları gelişir ve şekillenir.

Temel anlamda din öğretisi bu şekilde izah edilebilir. Bu noktada din öğretisi terkibi, telkin ile karıştırılmamalıdır. Nitekim birbirine benzer gibi duran öğreti ve telkin kavramları, esasında birbirinden çok uzaktır. Telkin, kişilerin çeşitli açılardan karşılıklı olarak birbirine yaptığı ruhsal etkidir. *(APAYDIN, 2017: 384)* Dolayısıyla her türlü kişisel etkileşim, telkindir. Örneğin, bir öğrencinin hocasını örnek alması, hocasının öğrencisine yaptığı etkileşimden yani telkinden kaynaklıdır. Fakat din öğretisi, dinî telkinden çok farklıdır. Aynı hocanın, öğrencisine çalışma programı yapması ve bu program dahilinde geliştirdiği metodlarla onun dinî gelişimine istemli ve kasıtlı müdahale yapması, din öğretisidir. Dinî telkin ile din öğretisi arasındaki temel fark budur.

Din öğretisi, dinî konuların, özellikle küçük çocuklar başta olmak üzere o dinin mensuplarına aktarılmasıdır. Bu durum büyükler için de geçerlidir. Daha çok öğretmen - öğrenci arasında yapılan bu öğreti, dinin temel esaslarını, ibadet, taat, ahlak, ritüeller gibi pek çok konu etrafında öğretir. Her hocanın ve her okulun kendine has teknileri ve odak noktası vardır. Dinin tasavvufi boyutunu öğreten şahsiyetlerin başında, İslam Tasavvufunun büyükleri gelmektedir. Erzurumlu İbrahim Hakkı, yazmış olduğu Divan isimli manzum eserinde, dinî-tasavvufi bir öğreti metodunu benimsemiştir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, büyük bir mütefekkir ve din alimidir. Tasavvufi açıdan dine yaklaşır ve dini, tasavvuf merkezli ele alır. Esasında bir ahlak eğitimi, ruh tezkiyesi ve beden tasfiyesi olan tasavvuf, diğer dini ilimlerin aksine kişinin nefsi ve ruhuyla ilgilenir. Örneğin kelam ilmi, dinin inanç boyutuyla ilgilenir. Veya fıkıh ilmi, kişinin amel boyutuyla ilgilenir. Dinde her ilim, kendi alanıyla ilgilenir ve bu bağlamda öğretisini ortaya koyar. Söz konusu tasavvuf ise, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın temel aldığı ve söz konusu din olunca, tasavvufî bir öğreti geliştirdiği söylenebilir. Kısaca, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın din öğretisi, tasavvuf merkezlidir. Bunu, özellikle Divan isimli eserinde görmekteyiz. Çalışmamızın son kısmında, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Divan'ında din öğretisini inceleyeceğiz.

Divan Kavramı:

Divan kavramı, edebiyatta, bir şairin şiirlerinin toplandığı mecmuaya denir. *(GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK VE YAZIM KILAVUZU, DİVAN MADDESİ)* Klasik edebiyata uygun bir tertip ile, ölçülü ve pek çok şiir çeşidini içinde barındırabilen şiir antolojisidir. Şairin yaşamında veya ölümünün ardından tertip edilmesi, divan olduğu gerçeğini değiştirmez.

Belli bir sıraya uygun olarak yazılmış olan divanlara mürettep divan denilir. Bir divanın mürettep olabilmesi ise 5 bölümü barındırması ve bunların sırayla yazılması mühimdir. Aksi halde bu eser divan değil, divançe olur. Çalışma kitabımız olan Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Divan eseri, mürettep divan kategorisindedir. Sırasıyla bu 5 bölüm, şunlardır:

1- Kasideler bölümü:

Tevhid, münacaat, naat ve övgüler, bu bölümde yer alır ve divanların giriş kısmıdır.

2- Tarihler bölümü:

Doğum ve ölüm gibi önemli tarihler için yazılmış ve çeşitli metodlarla özel bir hüviyette olan şiirlerin bulunduğu bölüm.

3- Musammatlar bölümü:

Terkib-i bend, murabba ve tahmis gibi edebi şiir dallarını ihtiva eden bölüm.

4- Gazeller bölümü:

Beyitlerin son harfinin diğer beytin son harfine göre esas alınmış ve Arap harflerine göre alfabetik sıraya göre dizayn edilmiş gazellerin bulunduğu bölüm.

5- Kıtalar bölümü:

Kıta, matla, muamma, lugaz, müfred ve azade gibi şiir çeşitlerinin bulunduğu son kısım. *(PALA, 2018: 119)*

Erzurumlu Ibrahim Hakkı Divan'ı ve Özellikleri:

Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretlerinin Divan isimli eseri, müellifin ömrü boyunca kaleme aldığı şiirlerinin toplamıdır. Eserin ilk neşri, miladi 1755 yılında yapılmıştır. *(ÇELEBİOĞLU, 1988: 42)* Şair, eserini telif ederken, oğlu olan İsmail Fehim Efendi'nin ısrarı ve gayreti üzerine Divan eserini meydana getirmiştir.

Eserdeki şiirlerin geneli Türkçedir. Bununla beraber içeriğinde Arapça ve Farsça şiirler de mevcuttur. Türkçe, Arapça ve Farsça tüm şiirlerin toplamı yaklaşık 500 kadardır. Eserde öncelikle çeşitli kasideler bulunur. Ardından İlahiname isimli bölüm başlar. Bu bölüm, eserin en geniş bölümüdür ve toplam 366 gazelden oluşur. Bu gazellerin tamamı dini ve tasavvufi içeriklidir. Divan isimli eserin içinde bulunan pek çok şiir, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın diğer eserlerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın en önemli eseri olan Marifetname'de, divan şiirlerinden pek çoğuna rastlamak mümkündür.

Eserin diğer kısımları şöyledir:

Müfredat

Rubâîler

Vasılname

Pendname ve

Şükürnâme.

Türkiye'de Erzurumlu İbrahim Hakkı Divan'ın hakkında yapılan en önemli çalışmalardan biri olan eser, Numan KÜLEKÇİ ve Turgut KARABEY'e aittir. Bu iki araştırmacı, klasik denilebilir bir tarzda, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Divan'ını tertip edip, mürettep divan şeklinde neşrini yapmıştır.

Erzurumlu Ibrahim Hakkı Divan'ında Din Öğretisi

Daha çok öğretmen - öğrenci arasında yapılan bu öğreti, dinin temel esaslarını, ibadet, taat, ahlak, ritüeller gibi pek çok konu etrafında öğretir. Her hocanın ve her okulun kendine has teknileri ve odak noktası vardır. Dinin tasavvufi boyutunu öğreten şahsiyetlerin başında, İslam Tasavvufunun büyükleri gelmektedir. Erzurumlu İbrahim Hakkı, yazmış olduğu Divan isimli manzum eserinde, dinî-tasavvufi bir öğreti metodunu benimsemiştir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı Divan'ında din öğretisine dair pek çok anlatı söz konusudur. Henüz Divan'ın ilk kısımlarda, İslam aleminin en çok değer verdiği aylardan biri olan Ramazan Ayıyla ilgili olarak, müthiş bir din öğretisi sunmaktadır. İlgili kısım Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Divan'ında şu şekilde geçmektedir:

"Geldi Ramazan ayı ey yar-i kamer-sima

Ol saim ü az uyu ta kalbin ola bina

...

Savm ile ten ü canı pak eyle yeme nanı

Dolsun mey-i ruhani ta mest ola hep ecza

...

Hakki dün ü gün daim ol kaim ü hem saim

Dol aşk ile ol saim koy sureti bul mana"

(ERZURUMLU, 2013: 104-105)

Ramazan ayı, Müslümanların ibadet ve taat ile geçirdikleri, oruç tuttukları ve fıtır sadakası verdikleri aydır. Bu mübarek ayın sonunda *iydü'l-fıtr* yani Ramazan Bayramı vardır. Coşkuyla kutlanır. Böylesi önemli bir ayda, yapılması gereken pek çok amel vardır. Bunların başında farz olan Ramazan orucu gelmektedir. İlk beyitin ilk dizesinde, *yar-i kamer-sima*, ay yüzlü yar manasına gelir. Kamerin yani ayın, Ramazan için önemi çok büyüktür. Nitekim ramazan ayının başlangıcı, gökteki ayın durumuna bağlıdır. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Divan'ında, ayın durumuna dair din öğretisi yapılmaz. Yalnızca ramazan ayı için *ay yüzlü yar* ifadesiyle onun manevi boyutuna vurgu yapar. Aynı şekilde ikinci dizede, yapılması gereken 2 ameli hatırlatır. Saim olmak ve az uyumak. Yani oruç tutup, günün çoğunu uyanık geçirmek. Oruç tutmak farzdır. Günün çoğunu uyanık geçirip hem orucun bereketini almak ve dahi ibadetlere daha çok vakit ayırmak için önemli bir öğretidir. Nitekim bu iki şey yapıldığında, *kalbin ola bina* cümlesi gereğince, kalpler bina olur, kalpler ve gönüller şerefyap olur.

Hemen ikinci beyitte ise, *Savm ile ten ü canı pak eyle* kısmı, oruç ile kazanılacak haslet söylenmektedir. Oruç tutan kişi, hem tenini ve hem de canını pak eder. Yani tertemiz yapar. Bu metod, müthiş bir din öğretisidir. Nitekim bu sayede Müslüman, ramazan ayının önemini daha iyi kavrayacaktır. Aynı dizenin devamında *yeme nanı* kısmı, yine bir öğretidir. *Nan*, Farsça dilinde *ekmek* manasına gelir. Yani oruçlu iken ekmek yenilmez öğretisi vurgulanmaktadır. Hemen diğer dizede ise, *Dolsun mey-i ruhani ta mest ola hep ecza* denilerek, ruhani bir içecek vücudun her bir cüz'ünün dolacağı ve bu sayede mest yani mesrur olacağı öğretilmektedir.

Volume: 4 Issue: 2

Alıntıladığımız şiirin son beyitinde ise, şair kendi adını *Hakki* olarak zikreder. Dün ve bugün oruçlu ol ve namazını kıl der. Son dizede ise aşk ile dolmak, oruçlu olmak ve neticede mana bulmak vurgulanmıştır. Söz konusu ramazan ayının önemi ve ibadatı ancak bu kadar güzel bir şekilde aktarılabilirdi. Nitekim dini, bu şekilde öğrenmek, daha akılda kalıcı bir öğreti metodu olacaktır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Divan'ında bir başka din öğretisi ise, daha çok Allah'a yakınlık ve gayrullahı terk etmekle ilgili olan bir şiiridir. Şiirin konumuza dair ilgili kısımları şu şekildedir:

"Ey dil dilersen özrünü sen iste Hakk'tan daima

Ondan gelir her dem vefa senden gider her dem cefa

…

Alemde herkes yarinin hulkuyle hoş mutad olur

Bazının yari olmuş nan hem bazının şems'd-duha

Bir dem bu aşk-ı Hak ile hem rah olup koy benliği

Sen kendine bigane ol bul cümle halkı aşina

…"

(ERZURUMLU, 2013: 122-123)

Heva ve hevese kapılmamak, benlik ve kibri bırakmak, hakk'a bağlı kalmak ve eşyaya hak nazarıyla bakmak gibi dinî-tasavvufi öğretileri in hepsini bu şiirde görmekteyiz. Sırasıyla izah edelim. İlk dizede *ey dil* şeklinde bir hitap vardır. Burada *dil* kavramı, Farsça'dan Türkçeye geçmiş ve *kalp, gönül* manalarına gelmektedir. Hakk'ın nazargahı gönül olduğuna göre, gönüle hitap edilerek şiire başlanmıştır. Bu öğreti metodu, hitap ile muhatabın dikkatini çekmek içindir. Eğer özür dilersen, pişmanlığını dile getirmek istersen, daima Hakk'tan iste manasına gelen ilk dize, din öğretisi açısından oldukça önemlidir. Ardından vefanın Hakk'tan geldiği, ve bu suretle kişide cefa kalmayacağı gerçeği aktarılmıştır.

İkinci beyitte ise, insanların ikiye ayrıldığı, bir kısmının hakka, bir kısmının da eşyaya bağlı olduğu dile getirilmiştir. Alemde herkes, yar bildiği şeylerin hulkuyle yani yaratılışıyla, yani güzelliğiyle mutlu olmaktadır. Nitekim ikinci beytin ikinci dizesinde, kiminin yar bildiği şey *nan* yani ekmek iken, kiminin yar bildiği şey *şemsi'd-duha* yani kuşluk vaktinde doğan güneştir. Bu ikinci beyit, insanların durumunu ortaya koymaktadır. Yani yalnızca *şunu şunu yapın* şeklinde bir din öğretisinden ziyade, *dünyada şöyle şöyle insanlar ve haller de var* diyerek, genel bir çerçeve çizmek suretiyle din öğretisine farklı bir boyut kazandırmıştır.

Son beyitte geçen *Bir dem bu aşk-ı Hak ile hem rah olup koy benliği* cümlesi, yine bir öğüt ve din öğretisidir. Bir an da olsa hakkın aşkıyla rrahata eriş ve benliği yani kibri bir kenara bırak şeklinde tavsiye verilmiştir. *Sen kendine bigane ol bul cümle halkı aşina* cümlesi iise, kendini çok büyük görme, kibrini yen, kendinin farkına var demektir. Kendine bigane yani yabancı ol emri söz konusudur. Kişi kendine yabancı olursa, gözü yükseklerde olmaz. Kibrini yenmiş olur. Bilakis, diğer canlılara kendinden çok değer verirse, bu durumda düşünceli, feraset sahibi bir kişi olur. Tüm bu güzel hasletlerin dinde yeri vardır. İslam dini, tüm bunları öğütler. Erzurumlu İbrahim Hakkı ise yazmış olduğu Divan isimli manzum eserinde, bu dini öğretileri kullanır ve dini insanlara şiirsel ifadelerle öğretme amacı güder.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, başka bir şiirinde dinî-tasavvufi pek çok öğretiyi açıklamaktadır. Bu öğretileri anlatırken oldukça güzel öğütler vermekte, pek çok nasihatte bulunmakta ve tavsiyeler vermektedir:

"Cevher vücûd-ı aşktır ol ma-beka araz

Fevt olsa bulunmaz ona gayrı şey ivaz

...

Ey dil tahammül eyle bu bar-ı muhabbeti

Mahbub'dan ne gelse kabul eyle ma-faraz

Farzın eda edende verir kalbe inbisat

İraz edende dost 'hemmel kalbü inkibaz' "

(ERZURUMLU, 2013: 230)

Şair ve mutasavvıf Erzurumlu İbrahim Hakkı, bu şiirinde öncelikle cevher kavramını izah etmektedir. Ona göre cevher *vücûd-ı aşktır ol ma-beka araz* şeklinde açıklanmıştır. Yani cevher, aşkın ölümsüz varlığıdır. Yani aşk, bir varlıktır ve ölümsüzdür. Asıl cevher ise budur. Normalde bu durumu izah etmek, bu öğretiyi aktarmak için belki sayfalar dolusu izahat yapılırdı. Fakat şiir, az kelime ile çok şeyi açıklar ve aktarır. Din öğretisinin gayesi, dini aktarmak olduğuna göre, bunu yaparken şiiri kullanmak, oldukça etkili bir öğreti metodudur. Hemen ikinci dizede ise, *Fevt olsa bulunmaz ona gayrı şey ivaz* denilerek, ölüm bile bu cevheri vaz etmekte yetersiz kalır manasına gelen bir açıklama yapılmaktadır.

İkinci beyitte, *Ey dil tahammül eyle bu bar-ı muhabbeti* kısmı, yine gönüle bir sesleniştir. Bu bar-ı muhabbeti yani sevgi/aşk cevherini taşı, emri vardır. Kalbinde bu aşkı bulundur buyurularak, yine güzel bir öğreti sunulmaktadır. İkinci beytin ikinci dizesinde ise, şartsız/şüphesiz bir teslimiyet tavsiye edilmektedir. Mahbub'dan yani sevilen/Allah'tan her ne emir var ise ma-faraz yani şüphesiz kabul etmek gerektiği ifade edilmektedir. Din öğretisinin teslimiyet boyutu, burada karşımıza çıkmaktadır.

Son beytin ilk dizesinde ise *Farzın eda edende verir kalbe inbisat* buyruğu vardır. Yani Allah'ın farz kıldığı şeyleri yerine getirmekle, kalbin inbisat sahibi olacağı müjdesi vardır. Din öğretisinin en önemli kısımlarından biri ise, sonuçlarında müjdelerin olmasıdır. Bu sayede talip, din öğretisini daha çabuk kavrar ve öğrenme azmi duyar. Nitekim burada, farzları eda etmenin önemi ve neticesinde elde edilecek sonuç dile getirilmiştir. *İraz edende dost 'hemmel kalbü inkibaz'* kısmı ise, belirtilen görevi yapmadığında, yaptırımları olacağından bahseder. Şayet bu durumu İraz edersen, yani karşı çıkarsan, karşılığında *'hemmel kalbü inkibaz'* olur. Arapça bir cümledir ve kalbe sıkıntı olur manasına gelmektedir. O halde tüm bu şiirde, din öğretisine dair, önce kavramların açıklanması, daha sonra önemi, daha sonra yapıldığı takdirde elde edilecek kazanımlar ve son olarak yapılmadığı takdirde karşısına çıkacak yaptırımlar dile getirilmek suretiyle geniş çaplı bir din öğretisi metodu uygulanmıştır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretlerinin din eğitimi ve öğretimi noktasında oldukça hassas olduğu ve tasavvufi içerikli öğretiler sunduğu görülmektedir. Kendisi de esasında bir müderris yani öğretmen olduğunu göz önünde bulundurarak, din öğretisi noktasında çok özel metodlar belirlediğini söyleyebiliriz. Özellikle yapmak ve yapmamak karşılığında elde edilecek sonuçları söylemesi ve geniş izahat isteyen kavramları kısa ve öz cümlelerle şiir diliyle izah etmesi, onun din öğretisine yapmış olduğu eşsiz ve kusursuz yaklaşımın bir göstergesidir. Büyük Türk Şairi ve Mutasavvıf Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretlerinin Divan-ı İlâhiyyat adıyla da bilinen Divan isimli şiir eserinde, din öğretisi kavramını, yine şiirlerinden alıntılarla işledik.

Gayret bizden, tevfik Allah'tan.

SONUÇ:

Erzurumlu İbrahim Hakkı, hem Türk Edebiyatı ve hem de Tasavvuf Tarihi açısından oldukça önemli bir tarihi şahsiyettir. 18. yüzyılın başlarında, 1703 tarihinde Erzurum'da dünyaya gelen sufi, 80'li yaşlarında, 1780 tarihinde Siirt ilinde vefat etmiştir. Mezarı, Türkiye'nin Siirt İlinin Tillo ilçesinde medfundur. Manzum ve nesir olarak kaleme aldığı eserlerin sayısı 15'i bulsa da, daha çok Marifetname ve Divan isimli eserleriyle tanınır. Kendisinin bizzat tasavvuf erbabı olması, tasavvufi terbiye ile büyüyüp, eserlerini bu bağlamda yazmasına vesile olmuştur. Divanında bulunan şiirlerin önemli bir kısmı bestelenmiş, dinî ve tasavvufi bayramlarda terennüm edilen önemli bir kaynak haline gelmiştir.

Divan, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın hicri 1755 yılında tertip ettiği manzum şiirlerden oluşan eseridir. Eserin giriş kısmında bazı kasideler bulunur. Ardından dini ve tasavvufi içerikli 366 civarında gazelle devam eder. Gazellerden oluşan bu kısma İlahiname başlığı verilmiştir. Ardından müfredat, rubâîyat, vasılname, pendname ve şükürname gibi başlıklar altında manzum şiirler yer alır. Divan'da bulunan şiirlerin toplamı 500'ü bulmaktadır. Pek çok dinî-tasavvufi öğretiyi konu alan Divan, din öğretisi terkibi üzerinde sıklıkla durur.

Din öğretisi, dinî konuların, özellikle küçük çocuklar başta olmak üzere o dinin mensuplarına aktarılmasıdır. Bu durum büyükler için de geçerlidir. Daha çok öğretmen - öğrenci arasında yapılan bu öğreti, dinin temel esaslarını, ibadet, taat, ahlak, ritüeller gibi pek çok konu etrafında öğretir. Her hocanın ve her okulun kendine has teknileri ve odak noktası vardır. Dinin tasavvufi boyutunu öğreten şahsiyetlerin başında, İslam Tasavvufunun büyükleri gelmektedir. Erzurumlu İbrahim Hakkı, yazmış olduğu Divan isimli manzum eserinde, dinî-tasavvufi bir öğreti metodunu benimsemiştir.

Önce kavramların açıklanması, daha sonra önemi, daha sonra yapıldığı takdirde elde edilecek kazanımlar ve son olarak yapılmadığı takdirde karşısına çıkacak yaptırımlar dile getirilmek suretiyle geniş çaplı bir din öğretisi metodu uygulanmıştır. Din eğitimi ve öğretimi noktasında oldukça hassas olduğu ve tasavvufi içerikli öğretiler sunduğu görülmektedir. Kendisi de esasında bir müderris yani öğretmen olduğunu göz önünde bulundurarak, din öğretisi noktasında çok özel metodlar belirlediğini çalışmamızda işledik.

Kaynakça:

1- APAYDIN Halil, Din Psikolojisi, Lisans Yayınları, İstanbul 2017.

2- ÇELEBİOĞLU Âmil, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Ankara 1988.

3- Dini Kavramlar Sözlüğü, Din Maddesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2009.

4- Erzurumlu İbrahim Hakkı, Divan-ı İlâhiyyat, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

5- GÖLPINARLI Abdülbaki, "İbrahim Hakkı, Erzurumlu", Türk Ansiklopedisi, 19. Cilt, Ankara 1986.

6- Güncel Türkçe Sözlük ve Yazım Kılavuzu, *Divan* maddesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

7- İBRAHİMHAKKIOĞLU Mesih, Erzurumlu İbrahim Hakkı, İstanbul 1973.

8- OĞUZKAN Ferhan, Eğitim Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1981.

9- ÖZYILMAZ Ömer, İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin Tertîb-i Ulûm İsimli Eserindeki Eğitimle İlgili Görüşleri (yüksek lisans tezi, 1986), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1986.

10- PALA İskender, Ansiklopedik Divan Şiirleri Sözlüğü, Kapı Yayınları, İstanbul 2018.

11- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Erzurumlu İbrahim Hakkı maddesi, 21. cilt, İstanbul 2000.